

Buludxan Xəlilov,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

HAQQ-ədalət sahibi olmaq, haramdan uzaq dayanmaq insan üçün hazır xəzinə, sərvət və mal hesab olunmuşdur. Türkə görə, bəy olan, ağıllı, idraklı, xeyirxah hesab olunan hər bir kəsin mayası halal-ıqdan yoğrulmalıdır. Belə olan kəslərin adısını elə, obaya, məmləkətə, dünyaya yayılır. Bu cür olan kəslər - halal insanlar, bəy insanlar beş şeydən uzaq olmalıdır:

Birinci - tələsmək, ikinci - xəsislik, üçüncü - qəzəb, Bunlara heç vaxt məğlub olma, müqavimət göstər. Bəyə əsla yaraşmayan dördüncü şey inaddır. Yaramaz şeylərin beşincisi isə yalançılıqdır. (Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 165).

Haqq ilə haqq olmaq haqqa qovuşmaqda türkün yeganə yolu olmuşdur. Bu mənada haqq ilə haqq olmaq məsələsi Əhməd Yəsəvinin hikmətlərində sistemli şəkildə açıqlanmışdır. Əhməd Yəsəviyə görə, həlli çətin olan bütün işlər haqq ilə söhbətdə həll olunacaqdır. Burada təkcə quru ibadət kifayət etmir, həm də ilahi eşq varmaq, öz iç dünyanı ilahi eşqlə nurlandırmaq, Tanrı eşqini hər şeydən üstün tutmaq olduqca vacibdir. Bu cür düşünən Əhməd Yəsəvinin mövqeyi ilə Yunus İmrənin, Nəsiminin, Nəvəinin, Füzulinin mövqeyinin üst-üstə düşməsi inandırıcıdır. (bax: Füzuli Bayat. Xoca Əhməd Yəsəvi və xalq sufizminin bəzi problemləri. Bakı, 1997, s. 23-39).

Əhməd Yəsəvinin Tanrıya üz tutaraq söylədiyi:

“İlkimaçıbdüakılaylımCəbbar,
Hərəkəlsənqaşığıkılqıl, pərvərdigar”
misraları aşıqlıyı eşqin, məzh ilahi eşqin fəvqində təqdim edir. Və sonralar Füzuli Məcnunun dili ilə başqa bir poetik ölçüdə və formada bu dəst-xətti davam etdirir. Füzuli yazır:

Yarəb, bəlayi-eşqiləqılşınaməni!
Birdəmbəlayi-eşqdənətməcüdəməni!

Azeyləməinayətiniəhli-dərdədən,
Yəniki, çoxbəlalərəqılımtübtələməni!

Olduqcaməngötürməbəladaniradətim,
Mənistərəməbəlanı, süistərəbələməni!

Təmkinimibəlayi - məhəbbətdəqılmasüst,
Tadusttənedibdeməyəbivəfaməni!

Getdikəhüsnüeyləziyədənigarımın,
Gəldikədərdinəbetəretmətübələməni!

Məncəndənümülaziməti-etibarucəh,
Qılqabili-səadəti-fərqü-fənaməni!

Öyləzərifqıltnənimifərqətindəkim,
Vəslinəməmkünolayətirməksəbəməni!

NəxvətqılıbnəsibFüzulikumimənə,
Yarəb, müqəyyədəyləməmətləqmanaməni!

(Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s.150-151).

Qaynaqlarımızda türkün hikmət xəzinəsi: genetik yaddaşın dünənindən bu gününə

Füzuli aşıqlıyı və onun cəfasını çəkməkdə özünü Məcnundan da artıq sayır, əslində bununla da Tanrısına yaxınlaşır, haqqı bu yolla tapır. O yazır:

MəndəMəcnundanfüzunaşığıkılqıl, istədimədir.
Aşığı-sadiqmənəm, Məcnununancaqadivar.

Nolaqantəkməkdəmahirolsaçəşmimmərdümü
Nütfeyi-qabildürür, qəmzənkimiustadivar.

Qıltafəxürkim, səninməvərmənəmtəkaşığın,
LeylininMəcnunu, ŞirininəgərFərhadivar.

Əhli-təmkinəm, məniyəməzətə, eygül, bülbülə,
Dərdəyoxsəbrionun, hərələhzəmin fəryadivar.

Ölyəbədhaləmkə, əhvalımgörəndəşadölür,
Hərkiminkim, dövrəvüründəndili-naşadivar.

Gəzmə,eykönlümquşu,qafıləzəy-i-eşqdə,
Kim, busəhranınəgüzərgahındaçoxsəyyadivar.

EyFüzuli, eşqməninqılmanəşəhdənqəbul,
Əqltədbiridürol,sanmaki,birbünüyadivar.
(Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I kitab, Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1999, s.145).

İlahi eşq insanın iç dünyasını təmizləyir, ona haqqın yolunu getməklə Tanrısını tanıdır. Tanrısını tanıyanlar isə haqqı tapırlar və haqqın səsi onların həmişə içində olur. Bədii ədəbiyyatdakı bu modeli şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində - nağıllarda, dastanlarda və klassiklərimizin əksəriyyətinin yaradıcılığında qabarıq şəkildə görmək mümkündür.

XI-XII yüzilliyin böyük ədibi Əhməd Yügnəki halal və haram barəsində yazır:

Halalkendükaydabukünkanikim
Haramniyyəyürdeharamtipiyidi
Türkiyə türkcəsinə tərcüməsi:
Bugünhəlalinkendisinəredə, hani;
Kimharamıyerken, haramdiyyəyiyor.

Türklər Tanrının ən sadıq və məğrur övladları hesab olunmaqda bütün əməllərinə görə Tanrıdan qorxmış, öz günahları müqabilində ondan çəkinmişlər. Hələ qanunların olmadığı dövrdə, eləcə də ən mükəmməl qanunların fəaliyyəti zamanı türklərin qəlbində bir Allah xofu olmuşdur. Türklər Tanrının // Allahın müqəddəsliyinə, ululuğuna, qüdrətinə, imkanına həmişə özlərini möhtac saymışlar. Ona görə də türklərin qəlbində bir Allah (// Tanrı) xofu olmuş və Allahın məsləhət bilmədiyi işlərin həyata keçməsinə inanmamışlar. Bunun genetik kodu “Allah bilən məsləhətdir” atalar sözüündə qorunmuş və indi də yaşamaqdadır. Bu deyilənlər barədə Oğuz babalarımızın söylədiyi atalar sözləri mükəmməlliyi, səlisliyi, hökmlü olması ilə daha da təsirlidir:

Allah-allahdeməyincəişləronmaz. Allahişinbilür.
Allazyüziyoxsulluğungöstərməsün.
Allahtəalaqullarınıqaşığıqbirdüşmə
şərinənsəqlasun.
Allahsağgözisəlgözəməhtəcəyləməsün.
Allahöldürmədiginkimsəöldürəmən.
(Oğuznamə. Bakı, Yazıcı, 1987, s. 19, 21).

Bu qəbildən olan Azərbaycan atalar sözləri də deyilənləri bir daha təsdiq edir:

Allahbir, sözbir.

Allahbirqapımıbağlayandabirqapımıaçar.

Allahbuəliələməhtəcələməsin.

Allahbuyuzsuzqoçunqisasınbuyuzluqoçdaqoymaz.

Allahdemiş: səndənhərəkət, məndənbərəkət.

“Allah” deyənnamuradqalmaz.

Allahdəvəyəqanadversəydi, dam - divarıyaxardı.

Allahəyməyəniyəndəyəbilməz.

Allahilanəməlinbilib, ayəğınqarınıdayaradıb.

Allahistəyəndənayaqurddəyməz.

Allahkərimdi, quyusudərinədi.

Allahmindərdərib, minbirdərman.

Allahsaxlayanıqurdeyməz.

Allahtənbəlisəvməz.

Allahverməyənpəyəğəməbəməyləsin?!

Allahainəməyanəbəndələrdəinənəməz. Allahdännəgələsəxoşdur.

(Atalar sözü. Bakı, “Öndər Nəşriyyat”, 2004, s. 31-33).

Təsədüfi deyildir ki, “Qutadqu bilik” əsəri Tanrıya olan sonsuz məhəbbətin əlaməti olaraq Tanrının mədhi ilə başlamışdır. Bütün zamanlarda Türk xaqanları Tanrının yeri-göyü yaratdığını, bütün canlılara ruzi verdiyini qəbul etmişlər. O cümlədən “Qutadqu bilik” əsəri yazıldığı zaman Tabqaç Buğra xan Ulu Tanrının böyüklüyünü, hər şeyin ona möhtac olduğunu, onun təkliyini, şəriksiz olduğunu, qüdrətini məmnunluqla qəbul etmişdir.

Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsərində Tanrının mədh olunmasından bəzi parçalara diqqət yetirsək deyilənlər bir daha öz təsdiqini tapmış olar:

Tanrınınadılıəsözəbaşladım,
O,yaradan, yetirənəköçürənərbəbbimdir.

Vahidtanrıyaminlərcəşükrolsunki,
Onunüçünfənalıqıoxdur.

Qarayeri, mavigöyü, günəşi, ayivəgecəiləgündüzü,
Xilqəti,zamanlazəməniyəyaratmışdır.

Obütünvarlıqlarıdiledivəyaratdı,
Bircədəfə“ol” dedi, dediklərioldu.

Bütünxilqətonaməhtəcadır,
Məhtəcolmayanyalınızözüdü, o - yeganədir.

Eybirolan, sənəşərikyoxdur,
Hərşeydənəvvəlvəsonrasənvarsan.

Nəyeriyir, nəyatar, hərzəmənyəyaqdır,
Bənzəməz, müqayisəolunmaz, təsəvvüredilməz.

Mənlərcəsəysiz-hesabsızcanlımı,
Çölü, dağı, dənizi, tərəvədələlərisənyaratdın.

Yaşılqöyütümənölduzləbəzədin,
Qaranlıqgecəniparlaqgündüzləişiqatdın.

Səniöldüğünkimivəsfedəbilmirəm,
Sənisenməhdət! Sözümkəsildi.

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1994, s. 15, 16, 17).

Səvməyi, sevimləyi, geyməyi, yeməyi - hər şeyi Tanrı bizə bəxş edir. Sevdirən də, geydirən də odur.

(Ardı var)